

Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

Endülüs'de Mantık

Yazar(lar) | Author(s): Remziye SELÇUK

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

Selçuk, R. "Endülüs'de Mantık". Mantık Araştırmaları Dergisi 3 (2021): 80-86

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1605047>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

Endülüs’de Mantık

Remziye SELÇUK*

Prof. Dr. Ahmet KAYACIK

Kayseri: Tez-Mer Ofset, 2012, 131 Sayfa

ISBN:975-605-86452-0-2

Endülüs, birçok ilmi çalışmaya ev sahipliği yapmış ve birçok âlim yetiştirmiştir. Bu ilmî alanlardan biri de mantıktır. Endülüs’te ilk defa mantık çalışmaları Endülüslü olan Muhammed b. Abdun’un(930-995) Bağdat’ta Sicistânî’den ders alıp mantık öğretmek için yurduna dönmesiyle başlamıştır. İbn Abdun, İbn Hazm, İbn Bacce, İbn Rüşd gibi birçoklarının hocalarının da hocasıdır. Böylece Bağdat’tan sonra Endülüs’te devam eden bu ilim çizgisinde birçok mantıkçı ve eserler ortaya çıkmıştır.

Ebu Salt ed- Dâni, “Takvimü’z-Zihn” adlı eserinde Aristotelesçi modal sistemi, assertorik kıyas gibi konuları ele alır.

İbn Hazm kendi mantık çalışmalarını “et-Takrîb li hudûdi’l-mantık ve medhaluhû” adındaki eserinde ele almıştır. Onun bu eseri Müslümanlara Aristoteles mantığını tanıtmak amacı taşımaktadır.

İbn Bacce’nin Endülüs’te mantık geleneği açısından oldukça önemli bir yeri vardır. Hatta onun İbn Rüşd’ün çalışmalarına ortam hazırladığı, birikim oluşturulduğu iddia edilir. Onun en önemli özelliği oldukça çok çalışmaya ön ayak olmasıdır. Böylece mantık ilmi için verimli şartlar oluşmuştur. Bahsi geçen âlimler dışında da az çok çalışması bulunan alimler vardır. Şunu da belirtmek gerekir ki Endülüslü mantıkçıların çoğu doktordur. Bu sebepten Endülüs’te bir tıbbî- mantıkî gelenekten bahsetmek mümkündür.

* Dr. Öğr. Üyesi, İNÜ, İlahiyat Fakültesi, remziye.selcuk@inonu.edu.tr

İncelememize konu olan eser, Kayseri' de 2012 yılında kaleme alınmıştır. Öncelikle söz konusu eseri şekil itibariyle ele almak gerekecektir: Eser önsöz ve girişten sonra üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde şu başlıklar yer almaktadır:

Endülüs' de mantık, İbn Tümert ve asıllara dönüş, Endülüs mantıkçıları (Muhammed b. Abdun, el-Hammar, İbn Bedr, İbnu'l Beguniş, İbn Hazm, ed- Dârimî, Ebus-Salt ed-Danî, İbn Hasdaî, İbn Bâcce, İbn Zühr, İbn Rüşd, Musa b. Meymun, Ebu Bekir b. Bendud, Ebu'l- Haccac Yusuf b. Tumlus, Abdulhak b. Seb'in), Endülüs mantıkçıları ve mantık okulu, Endülüs ve tıbbî- mantikî gelenek.

İkinci bölüm ise İbn Rüşd'e ayrılmıştır ve bu bölümde İbn Rüşd Şerhleri, Aristo metinlerine üçlü şerhler, İbn Rüşd'ün Aristo mantığını özetleme yöntemi (burada şekil ve içerik açısından İbn Rüşd eserleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.), İbn Rüşd ve Aristo şerhleri konularına yer verilmiştir.

Üçüncü ve son bölüm İbn Rüşd ve Aristoteles mantığına ayrılmıştır. Burada; dilsel yönelim: Aristo mantığı ve Arap dili (bağ problemi, olumsuzluk ve olumluluk harfi, tümel ve tikelin anlamı, elif-lam takısı), şekilsel yönelim: İbn Rüşd ve kapsayıcılık, metafiziksel yönelim: İb Rüşd ve niteliksel İstiğrak, amelî ve vaz'î yönelim, eklektik yöneliş: İbn Rüşd ve eklektizm başlıkları yer almaktadır.

Eserde bahsi geçen müellifler hakkında verilen bilgileri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

İbn Tümert-1080-1130: İbn Tümert Endülüs'te yaklaşık 13 yıl kalmıştır. İbn Tümert taklidin bırakıldığı, Aristoteles eserlerine geri dönüş yapıldığı çağda yaşamıştır. Bu şahsın mantık eserlerinden direkt bahsedilmez. Muhtemeldir ki ona atfedilen diğer eserler arasında yer almıştır. ¹ Ancak yazarın bu şahıstan bahsetmesi az da olsa mantığa ilgi duyan ya da eserlerinde yer veren kişilerden haberdar olunması açısından önemlidir. Çünkü yazar Endülüs'te düşünce hayatının İbn Tümert ile başladığını belirtmektedir. (s.19)

Muhammed b. Abdun (y. 930- y.995): Yazar Muhammed b. Abdun'un mantık açısından öneminin onun Bağdat Okulu'nda yapmış olduğu

¹Bkz. Arif Aytakin, "İbn Tümert", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-tumert> (09.01.2021). İbn tümert mantıkçı olamamakla beraber burada katkılarının dolayı bahsi geçmiştir.

eğitim-öğretim çalışmaları olduğunu belirtmektedir. Ancak yazar onun Bağdat Okulu geleneğini Endülüs'e taşıdığını ve uzun yıllar sürececek bir mantık hareketinde oldukça önemli bir yere sahip olduğunu belirtir. (s.24) O daha çok mantık ilminin yayılmasına sözlü olarak katkıda bulunmuştur. Hocalık yapmış, öğrenciler yetiştirmiştir. Tony Street, onun İbn Hazm, İbn Bacce, İbn Rüşd gibi birçok alimin hocalarının hocası olduğunu belirtir.²

El- Hammar (y.950-y.1010): Yazar, el-Hammar'ın kayda değer yönünün döneminin diğer mantıkçıları ile Endülüs'te felsefe ve mantık çalışmalarının yürütüldüğü bir merkezin açılmasına katkıda bulunmuş olmasını gösterir. Kaynaklarda el-Hammar'a ait herhangi bir eserden bahsedilmemektedir.

İbn Bedir (y. 960-1020): Kendisi matematikçi ve mantıkçıdır. Kendi döneminde "Endülüs'ün Ökliti" ünvanı verilmiştir. Yazar onun Aristoteles'in "Organon" adlı eserine kısa özetler yazdığından bahseder. Yazar N. Rescher'den dayanarak İbn Bedir'in Endülüs'te mantık çalışmalarını başlatanların arasında yer aldığından bahseder.

İbnu'l Beguniş (y.977-1052): Yazar, bu kişinin geometri ve mantık üzerine çalışmalar yaptığından ve bu alanlarda meşhur olduğundan bahseder. O yine Rescher'in ifadelerine dayanarak onun ve Darimi'in Bağdat Okulu'nun muhtemel son iki halkası olduğuna değinir. Ancak yazarın da belirttiği gibi Arapça kaynaklar İbn Beguniş'e ait herhangi bir mantık eseri aktarmaz.

İbn Hazm (994-1064): İbn Hazm birçok ilmi yönüyle tanınmıştır. Özellikle tarihçi olması yönüyle kendinden günümüzde dahi bahsettirmektedir. Mantık alanında da dikkat çekici çalışmaları mevcuttur. Yazar bunlardan bahseder ve ilaveten günümüzde İbn Hazm'ın mantığa dair eserleri (et-Takrib li Haddi'l-Mantık ve'l-Medhalu İleyh ve Kitabu'l-Fasl fi'l ve'l ehva ve'n Nihal) üzerine yapılan çalışmalara da değinir. Ayrıca onun İslam dünyasında mantığın meşruluğuna katkıda bulunması ve bunu nasıl yaptığına dair bilgiler vermiştir. Kısaca belirtecek olursak eğer İbn Hazm'a göre "mantık düşünceyi disiplinize eder" ve mantık bilmeyen "iki kişi arasında fetva veremez". Bu durum yazarın İbn Hazm konusuna oldukça önem verdiğini göstermektedir.

² Tony Street, İslam Mantık Tarihi, çev. Harun Kuşlu, Klasik Yay. İstanbul, 2013, s.67

Ed-Dârimî (y.1010-y.1070): Doktor olduğu ve mantık ve geometriyle de ilgilendiğini aktaran yazar ona ait herhangi bir mantık eserinin varlığından bahsedilmediğini, dolayısıyla ona ait çalışmalara vakıf olamadığına değinir. Ancak onun Bağdat Okulu'yla alakası olan son mantıkçı olduğuna değinilir.

Ebu's-Salt ed-Danî (1068-1134): Bu âlime ait olarak 'Kitabu Takvimi'z Zihn' adlı bir serden bahsedilir. Yazar, günümüzde Angel Gongalez Palencia tarafından Arapça metninden İspanyolca tercümesiyle neşredildiği bilgisini verir. Yine yazar gerekli titizliği göstererek şahsa ait mantıksal açıdan önemli olan bir konuyu da aktarmıştır ki o da Ebu's Salt'ın 'modal kıyaslar' hakkındaki fikirlerine değinmesidir. Yazar bu bölümde Resher'in bu eser ve konuya dair eleştirel fikirlerine de yer vermektedir.

İbn Hasdaî (y. 1080-1140): Yazar burada İbn Hasdaî'ye ait bir eserden bahseder: "el-İcmal fi'l Mantık". Ancak günümüze ne şerhi ne de kendisi ulaşmıştır.

İbn Bâcce (y.1090-1138): İbn Bâcce Aristoteles başta olmak üzere Farabi'nin mantık eserlerine de şerhler yazmıştır. Yazar İbn Bâcce'nin mantık çalışmalarına (*Te'âlîku İbn Bâcce 'alâ Mantıki'l-Fârâbi, Fi'l-Medhal ve'l-Fuşûl, Kitâbü'l-İbâre*), fikirlerine yer vermekte ayrıca ona atfedilen eserlere değinmekte, günümüzde buldukları kütüphanelerin bilgisini de vermektedir. Yazara göre onun en önemli tarafı Bağdat Okulu'nun canlandırmış olmasıdır. Yine yazar onu İbn Rüşd'e yol hazırlayıcı konumda olduğunu belirtir.

İbn Zühr (y.1100-1162): İbn Zühr'ün mantıkçı kimliğine dair çok fazla bilgi mevcut değildir. Yazar da onun Endülüs'te mantıkçı geleneği sürdürenlerden olduğuna değinmekle yetinmiştir.

İbn Rüşd (1126-1198): İbn Rüşd adından yüzyıllar boyunca bahsettirmiş Endülüslü alimdir. Yazar, onun hayatı ve şahsiyetinden, eserlerinden, onunla ilgili yapılan çalışmalardan bahsederek mantıksal yönüyle alakalı doyurucu bilgiler sunmaktadır. Yine yazar burada İbn Rüşd'le alakalı olarak Muhammed Mehran Reşvan ve Muhammed Âbid el-Cabiri'nin fikirleri üzerinde de durmuştur. Kitabın ikinci bölümü bu bilgilerin dahilinde İbn Rüşd'e ayrılmıştır.

Musa b. Meymun (1135-1240): Bu alimin kendisine ait olan bir eserden bahsedilir: "el- Makale fi sınaatî'l Mantık". Bu eser o dönemin standartlarına uygun bir mantık kitabıdır. 14 bölümden oluşmaktadır. Farabi'nin

görüşleri etkisinde yazıldığı belirtilir.³ Eserin yazarı, Musa b. Meymun konusunda onun hayatından başlayıp, o günkü ve onun daha sonra kendisiyle alakalı yapılan yerli ve yabancı çalışmalara değinir. Ancak yazara göre Musa b. Meymun'un bu eseri yeni bir şey ortaya koymamakta, Arap mantık terminolojisinin örnek bir özeti olmaktadır. O, "Aristoteles başta olmak üzere Pisagorcular ve Platon gibi Grek düşünürleriyle Galen, Epikuros ve Proclus gibi Helenistik düşünürlerin, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Bâcce ve İbn Rüşd gibi müslüman filozoflarla Mu'tezilî ve Eş'arî kelâmcılarının görüşlerinden faydalanmıştır."⁴

Ebu Bekir b. Bendud (1140-1200): İbn Rüşd'ün öğrencisi olduğu, İbn Sina'nın mantıkla ilgili kasidesine şerh yazdığı belirtilir. (s.65) Onun sadece mantık öğrencisi konumunda olması söz konusu olsa da onun mantık alanına katkısı İbn Sina eserlerine (hiç olmazsa bir kasidesine, İbn Sina'nın hangi eseri olduğundan bahsedilmez.) vakıf olması ve bu konuda şerh yazmış olmasıdır.

Ebu'l Haccac, Yusuf B. Tumlus (1160,1223): Kitabı'l Medhal ile Sinaat'ül-Mantık adlı eseri kaleme almıştır. İbn Tumlus'un kendi zamanında Farabi geleneğini benimsediğini ve eserinin önemli olduğundan bahseder. Devamında bahsi geçen esere dair yapılan yerli ve yabancı çalışmalardan bahseder.⁵ (s.67)

Abdülhak b. Seb'in-1217-1270: Bu alimin daha çok zühd hayatı yaşadığından bahseden kaynaklar, onun kendi zamanında bu yönüyle tanındığından bahseder. Ancak kelam ve mantığa dair fikirleri de oldukça geniştir. Mantıkla alakalı görüşleri "*Büddü'l-ârif*" adlı eserinde geçmektedir. Yazar burada İbn Seb'in'e dair geniş bilgiler aktarmış, onun 'mantığı iyi bir alet, bilimleri elde etmek için temel bir vazifesinin olduğu' şeklindeki görüşlerini aktarmış ve bu yönüyle Gazali'ye benzetilebileceği şeklinde bir görüş vermiştir.⁶ (s.69) Ayrıca onun "*el-Kelâm 'ale'l-mesâ'ili's-Şıkkılliye*", (kısaca adı, Sicilya Cevapları) adlı eserinde de mantığa dair görüşleri yer

³ Mübahat Türker, "Giriş", İbn Meymun, Makale fi sına 'ati'l-mantık, çev. ve thk. Mübahat Türker, ADTC Fak. Der., sayı: 1-2, Ankara 1%0, XVIII, 12, Adnan Küçükali, "İbn Meymun Ve Felsefesi", Ekev Akademi Dergisi Yıl: 11 Sayı: 31 (Bahar 2007), s.155.

⁴ H. Bekir Karlığa, "Delâletü'l-Hâirîn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/delaletul-hairin> (17.01.2021).

⁵ Ayrıca bakınız: Fouad Ben Ahmed, İbn Tumlüs (Alhagiag Bin Thalmus d. 620/1223), Mantık *el-Muhtaşar fi al-mantiğ üzerine Özet*" adında bir çalışma da mevcuttur.

⁶ Ayrıca İbn Seb'in için bakınız: İlhan Kutluer, "İbn Seb'İN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-sebin> (23.01.2021).

almaktadır. Yazar İbn Seb'in için ilgili bölümde hem yorumlara ve hem de görüşlerine ve yine yerli ve yabancı onunla alakalı eserlerden bahseder.

Yazar, mantık konusunda eserleri bulunan şahıslardan sonra N. Rescher ve onun eserini Arapça'ya tercüme eden Muhammed Mehran ve Max Meyerhof'un görüşlerine karşılaştırmalı olarak yer verir. Endülüs Okulu ve Bağdat Okulu'nu tamamen birbirinden ayıracak bir kesin sınırın olmadığını savunur. Ancak şu kesindir ki bu oluşum üç asırlık bir süreçte gerçekleşmiştir. Yazar kolaylık sağlaması açısından iki safha altında ince-ler:

- 1- Bağdat okulunun bir parçası olduğu safha ki bu 10. yy. mantıkçı-larının hepsi Bağdat Okulu'nun üyeleridir.
- 2- Bağdat Okulu'nun geleneğini sürdürenler safhası ki bu safha ner-deyse diğer bütün Endülüs mantıkçıları içerir. En çok adından söz ettiren ise İbn Rüşd'ür.

Dolayısıyla, yazar burada bir tıbbî-mantıkî gelenekten bahsetmenin mümkün olacağını ve bu durumun Bağdat Okulu'ndan Endülüs'e geçmiş olduğunu belirtir. Yazar, Endülüs Okulu'nun en büyük katkısı, asıllara dönme, ders ve araştırmada bu tıbbî- mantıkî geleneği en yüksek seviye-sini korumuş olması olduğunu savunur. (s.78) Yine de İbn Tumlus ve İbn Hazm kendi dönemlerinde yeterince mantık ilmine önem verilemediğini belirtirler⁷. Ancak Endülüs'ün felsefeye ve mantığa karşı tutumu göz önüne alınacak olursa döneminin yadsınamayacak çalışmalarına yine de Endülüs'te rastlanılmaktadır.

Bu eserde, mantık alanında ismi pek duyulmamış; ancak çalışmaları bulunan alimlere de yer verilmiştir. (Mesela, İbn Tumlus, Ebu Salt ed-Dâni, Hasdaî, vs.) Zannımca ve dilerim ki daha da üzerine gidilse ve derinlemesine çalışmalar yapılırsa daha birçok eser ve müellifleri de gün yü-züne çıkarılacaktır. Bu eser, bu konuda ipuçları barındırmakta ve bu tarz yapılacak çalışmalara ön ayak olmaktadır.

Eserde araştırılmış olan alimlerin hangi yönüyle mantığa hizmet et-tikleri, yerli ve yabancı kaynaklardan ve bu kaynaklarda ilgili şahsa dair nasıl yer verildiğinden bahseder: İbn Hazm, İbn Bacce, İbn Rüşd, gibi.

Yazarın başvurmuş olduğu eserler alanında yetkin çalışmalardır. N. Rescher'den daha geniş olmakla beraber, Muhammed Âbid el-Cabiri, Max

⁷ Mehmet Özdemir, "Endülüs", TDV İslam Ansiklopedisi, 11. Cilt, s.222.

Remziye SELÇUK

Mayerhof, Muhammed Mehran Reşvan, Muhammed Feyyûmî, gibi yazarlara atıflar yapmıştır. Ele almış olduğu mantıkçıları kendi dönlelerinde ve sonraki dönemlerde bıraktıkları etkilerden de bahseder.

İbn Rüşd'e diğerlerine oranla daha geniş yer vermiştir. İbn Rüşd'ün çalışmalarından bahsederken onun Aristoteles'in mantık konularını ele alırken izlediği yöntemde değinmesi ve mantık konularını sınıflaması eserin artıları arasındadır. Bu açıdan mantık araştırmacılarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, incelemiş ve değerlendirmiş olduğumuz bu eserin amacını yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Eser, mantık alanında çalışması bulunan on beş âlimden bahsetmiştir. Bu sayı azımsanmayacak sayıdadır. Bu eserden faydalanan araştırmacılar, bu eserin kıymetini göz önüne alarak daha hacimli çalışmalarda bulunacaklardır.

Bu itibarla, titiz bir çalışmanın ürünü olan bu kitap, mantık tarihinde önemli bir yeri olan Endülüs'ün mantıkla alakalı çalışmaları bulunan alimleri ve çalışmaları hakkın bilgi vermesi ve yer yer düşüncelerini gerek klasik kaynaklardan gerekse de modern çalışmalardan yararlanarak karşılaştırmalı olarak ortaya koyması hasebiyle bu alanda büyük bir boşluğu doldurmakta ve araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır.